

Dr hab. Piotr Tadeusz Kwiatkowski, prof. Uniwersytetu SWPS
Instytut Nauk Społecznych USWPS

Warszawa, 11.01.2021

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Autorka: Mgr **Monika Habdas**

Tytuł: *Żydzi w pamięci zbiorowej mieszkańców Zabrze i Gliwic*.

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UŚ, dr. hab. Tomasza Nawrockiego
oraz promotorki pomocniczej Dr Barbary Kalinowskiej - Wójcik,
Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski.

W pracy *Żydzi w pamięci zbiorowej mieszkańców Zabrze i Gliwic* Monika Habdas podjęła **temat ważny** z punktu widzenia studiów nad pamięcią zbiorową, ale także istotny społecznie, zajęła się bowiem analizą mechanizmów określających zbiorowe pamiętanie i zapominanie o przeszłości i doświadczeniach określonych społeczności – w tym wypadku pamięci o żydowskich mieszkańcach dwóch śląskich miast, które do zakończenia II wojny światowej znajdowały się w granicach Niemiec.

Praca jest dość obszerna, w sumie liczy ponad 400 stron i została podzielona na cztery części: pierwsza to rozbudowane (85 stron) wprowadzenie teoretyczne, druga (86 stron) – rys historyczny poświęcony dziejom żydowskich społeczności Zabrze i Gliwic, trzecia (140 stron) przynosi wyniki badań własnych Autorki, czwarta (90 stron) zaś obejmuje bibliografię, spisy tabel, wykresów i diagramów, informacje o respondentach, narzędzia badawcze stosowane w trakcie wywiadów oraz szczegółową analizę materiałów prasowych. Przy okazji tej ogólnej charakterystyki wspomnieć należy o **formalnej wadzie**, którą obciążona jest omawiana dysertacja. Mam tu na myśli brak precyzyjnych informacji dotyczących adresów bibliograficznych publikacji naukowych wspominanych w tekście. Autorka konsekwentnie informuje czytelnika o tytułach, czasie i miejscu wydania publikacji, do których się odwołuje, ale nie wskazuje stron w przywoływanych pracach. Takie ogólne informacje bibliograficzne można uznać za wystarczające w dwóch wypadkach: (a) w określonym miejscu autor pisze ogólnie o jakimś zagadnieniu i definiując tematyczny obszar swoich zainteresowań wymienia badaczy, którzy przed nim poruszali taką samą problematykę; (b) autor powołuje się na tekst krótki, kilkustronicowy. W innych sytuacjach stosować należy odwołania szczegółowe: do

autora, tytułu, daty i miejsca wydania oraz do konkretnych stron w tej publikacji. Praktyka taka jest ustalona, dobrze znana, powszechnie stosowana, zalecana przez czasopisma i wydawnictwa naukowe. Nieprzestrzeganie tych reguł uważam za poważne naruszenie zasad redagowania prac naukowych, przykre tym bardziej, że w ostatnich dekadach poważnym problemem w wielu dziedzinach nauki stały się plagiaty, z którymi spotykamy się nie tylko na poziomie prac dyplomowych, ale także w publikacjach osób o statusie pracowników naukowych. W takiej sytuacji za jedyną dobrą praktykę uważam dokładanie przez autorów starań, aby osiągać najwyższy poziom transparentności realizowanych prac badawczych oraz prezentacji ich wyników.

Wróćmy do omawiania pracy mgr Moniki Habdas. **Pierwsza część**, zgodnie z konwencjami przyjętymi w naukach społecznych ma charakter teoretyczny i składa się z czterech rozdziałów poświęconych koncepcji pamięci zbiorowej, procesualności pamięci zbiorowej, relacji pomiędzy pamięcią a historią oraz zagadnieniom pamięci miejsca. Osoba zajmująca się badaniami nad pamięcią zbiorową staje na pierwszym etapie swojej pracy przed zadaniem niełatwym. Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych XX wieku badania dotyczące tej problematyki rozwijają się dynamicznie w wielu krajach, w tym także w Polsce, ale dziedzina wciąż pozostaje obszarem tematycznym w obrębie nauk społecznych i humanistycznych, który nie przekształcił się w zinstytucjonalizowaną specjalność. I choć w ciągu ostatnich dwóch dekad powstały instytucje i inicjatywy wskazujące na wyodrębnianie się akademickiej subdyscypliny, badania nad pamięcią zbiorową nadal pozostają na pograniczu różnych dyscyplin naukowych, a przedstawiciele poszczególnych specjalności używają odmiennych pojęć (np. pamięć zbiorowa, pamięć społeczna, kultura pamięci), odwołują się do wielu kontekstów teoretycznych i stosują rozmaite metody badawcze, co sprawia, że, jak określili to Jeffrey K. Olick i Joyce Robbins: „badania pamięci społecznej są przedsięwzięciem nieparadygmatycznym, transdyscyplinarnym i zdecentralizowanym”¹. Dążenie Autorki, aby w tym teoretycznym chaosie wprowadzić pewien porządek, przyniosło dobre rezultaty. Pierwsza część wyznacza pole dla aktywności badawczej zaplanowanej i zrealizowanej przez Autorkę, zawiera sprawnie opracowany, erudycyjny przegląd problemów związanych z definiowaniem pamięci zbiorowej, podejmuje zagadnienia związku pomiędzy przestrzenią a pamięcią zbiorową. Część pierwsza ma także istotne słabości - za dużo miejsca poświęcono w niej zagadnieniom ogólnym, a przegląd koncepcji zrobiono

¹ J.K. Olick, J. Robbins, *Badania nad pamięcią społeczną: od „pamięci zbiorowej” do socjologii historycznej praktyk pamięciowych*, tłum. Lidex, w: *(Kon)teksty pamięci. Antologia*, red. K. Kończal, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014, s.101.

wprawdzie porządnie, ale odtwórczo - nie wnosi on wiele nowego do prowadzonej dotąd dyskusji na temat pamięci zbiorowej. W dodatku część poświęcona istotnej dla pracy problematyce związku przestrzeni i pamięci jest pobieżna i mało wnikliwa, nie znalazłem w niej, na przykład, odwołania do prac Marii Lewickiej² czy Sławomira Kaprańskiego³. To sprawia, że Autorka nie doszła do sedna interesującego ją, podejmowanego w dalszych częściach pracy problemu, a mianowicie – do badań nad pamięcią mieszkańców określonych, konkretnych regionów czy miejscowości, w tym nad pamięcią o „nieobecnych sąsiadach”, przedstawicielach innych narodowości czy wyznań, którzy współcześnie z różnych powodów nie zamieszkują tych miejsc. W Polsce problem ten dotyczy najczęściej Żydów, ale nie ogranicza się tylko do nich. W ostatnich dwóch dekadach powstało na ten temat wiele wartościowych opracowań naukowych. Zapewne wprowadzenie teoretyczne byłoby lepiej związane z częścią badawczą i bardziej nowatorskie, gdyby Autorka nie traciła energii na obszerne omawianie znanych już, ogólnych zagadnień teoretycznych i bezpośrednio zmierzająca do krytycznego przeglądu wybranego, zorientowanego regionalnie nurtu polskich badań nad pamięcią zbiorową⁴, a w tym zakresie, jak wspominałem, w ostatnich dziesięcioleciach ukazało się wiele publikacji⁵ i z pewnością zasługują one na przegląd, przemyślenie i próbę ujęcia syntetycznego.

Część druga obejmuje trzy rozdziały poświęcone dziejom ludności żydowskiej na Śląsku, a w szczególności w Zabrzu i Gliwicach. Merytoryczna ocena tej części wymagałaby kompetencji historyka, poprzestaną zatem na dwóch uwagach ogólnych. Po pierwsze, część ta ma charakter przeglądowy, oparta jest na dostępnych opracowaniach i, jak się wydaje, nie przynosi nowych ustaleń, ale jest sprawnie napisana i dobrze eksponuje wątki ważne ze względu na socjologiczną problematykę rozprawy. Z drugiej strony, rozdziały omawiające

² M. Lewicka, *Psychologia miejsca*, Scholar, Warszawa 2012.

³ *Pamięć, przestrzeń, tożsamość*, red. nauk. Sławomir Kaprański, Scholar 2010..

⁴ K. Kończal, J. Wawrzyniak, *Polskie badania pamięcioznawcze: tradycje, koncepcje, (nie) ciągłości*, „Kultura i Społeczeństwo” 2011, tom LV nr 4, s.34-35.

⁵ Jako przykłady z długiej listy prac opublikowanych w ostatnich latach, pominiętych przez Autorkę, a mogących stanowić ważne źródłem inspiracji, można wymienić: K. Biskupską, *Pamiętam, że... O społecznej konstrukcji pamięci mieszkańców miast Ziem Zachodnich i Północnych na przykładzie Wrocławia*, „Opuscula Sociologica” 19 (1), 71-83; M. Głowacka-Grajper, *Z. Bogumił, Milleux de momoire in Late Modernity. Local Communities, Religion and Historical Politics*, Peter Lang, Berlin – Warszawa, 2019; Kaprański, D. Niedźwiedzki, J. Nowak, *Czy można wejść dwa razy do tej samej rzeki? Polska pamięć o Żydach i Zagładzie 25 lat później*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2019, t. 15, nr 1; Jacek Nowak, Sławomir Kaprański, Dariusz Niedźwiedzki, *On the Banality of Forgetting. Tracing the Memory of Jewish Culture in Poland*. Peter Lang, Berlin 2018; Kaprański, *Jews and the Holocaust in Poland's Memoryscapes: An Inquiry Into Transcultural Amnesia*. In: *The Twentieth Century in European Memory: Transcultural Mediation and Reception*. Ed. by T. Sindbak Andersen, B. Törnquist-Plewa. Brill, London-Boston 2017; S. Kaprański, *Naród z popiołów Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Scholar, Warszawa ; Sławomir Kaprański, *Pamięć, przeszłość, tożsamość. Próba refleksji teoretycznej*, w: *Pamięć, przeszłość, tożsamość*, red. idem, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.

historyczną specyfikę badanego regionu pełnią ważną rolę w omawianej dysertacji, bowiem poznanie historycznego kontekstu funkcjonowania społeczności żydowskiej ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia potrzeby badania problematyki pamięci o Żydach w wybranych miastach śląskich, a jednocześnie pokazuje na oryginalność podjętej przez Autorkę tematyki.

Część trzecia to najważniejszy fragment pracy, gdyż zawiera ona prezentację **oryginalnych badań** Autorki, a otwiera ją rozdział 8, w którym zaprezentowano metodologiczne założenia pracy. Rozdział ten napisano poprawnie, choć powrócono w nim do spraw związanych z definiowaniem i badaniem pamięci zbiorowej - problematyki, której poświęcono przecież obszerną część pierwszą. Jeśli chodzi o same badania, uważam je za pomyślane ciekawie i (ogólnie rzecz biorąc) poprawnie zrealizowane. Za wartościowy uznaję pomysł zestawienia treści publikowanych w lokalnej prasie z tym, co myślą i mówią uczestnicy badań jakościowych.

Do części trzeciej mam też uwagi krytyczne. Moje największe wątpliwości budzi sposób prezentacji analiz materiałów prasowych. To, co znajdujemy w pracy, wydaje się skrótowe i pobieżne, a znaczną część danych i analiz Autorka przeniosła do aneksu. Rozumiem dążenie do jasności i przejrzystości wyводу i odciążenia go od nadmiaru informacji szczegółowych, ale w tym wypadku wskazane byłoby jednak dokładniejsze omówienie wyników analizy wybranych tekstów oraz bardziej rozwinięta i dopracowana część poświęcona konfrontacji treści zawartych w wybranych tytułach prasowych z wnioskami płynącymi z analizy wywiadów. Jeśli chodzi o wywiady, uważam w badaniach pamięci regionalnej za celowe i poprawne metodologicznie zastosowanie badań jakościowych i uwzględnienie pokoleniowego zróżnicowania respondentów. W świetle uzyskanych wyników można uznać za w pełni zasadne szczegółowe prezentowanie przez Autorkę poglądów różnych grup pokoleniowych. Pewną słabością projektu badawczego jest jednak dobór respondentów. Nie widzę powodów, dla których grupa pokoleniowa B („potomkowie świadków”) w Zabrzu jest reprezentowana przez 10 osób a w Gliwicach przez 3, a wśród badanych dominują kobiety (41 kobiet i 24 mężczyzn).

Niezależnie od tych uwag na podkreślenie zasługuje fakt, że szczegółowo omówione wnioski z badań zawierają nowe, interesujące ustalenia, które pozwoliły Autorce sformułować hipotezy dotyczące mechanizmów kształtowania się pamięci oraz (co w badanych miastach bardzo ważne) zapominania o ludności żydowskiej. Za szczególnie istotną uważam zaprezentowaną w dysertacji koncepcję czynników generujących zbiorową pamięć i zapominanie, a także spostrzeżenia dotyczące względnej autonomii potocznej pamięci zbiorowej i relatywnie małego wpływu treści przekazywanych w trakcie oficjalnych

upamiętnień na to, co rzeczywiście myślą mieszkańcy. Przedstawione w trzeciej części pracy analizy i ustalenia wydają się na tyle istotne, że powinny stać się empiryczną podstawą do przygotowania publikacji w czasopismach naukowych zainteresowanych tekstami z zakresu badań nad pamięcią zbiorową.

Podsumowując, ocena pracy Mgr Moniki Habdas pt. *Żydzi w pamięci zbiorowej mieszkańców Zabrze i Gliwic* wymaga rozważenia jej **silnych stron, ale też istotnych słabości**. Do tych ostatnich zaliczam:

- poważną, formalną wadę polegającą na nieprawidłowo zredagowanych odniesieniach do literatury przedmiotu;
- zbyt długie i mało odkrywcze ogólne wprowadzenie teoretyczne przy równoczesnym
- braku przemyślenia i twórczego wykorzystania wyników badań mieszczących się w nurcie analiz pamięci regionalnej (lokalnej) w obrębie polskich badań nad pamięcią zbiorową;
- brak syntezy wyników badań nad treściami publikowanymi w prasie, wyrzucenie znacznej części ważnego, choć niedopracowanego analitycznie materiału do aneksu;
- wspomniane wyżej niekonsekwencje w zakresie doboru próby do badań jakościowych.

Praca posiada też **mocne strony**, za które uważam:

- podjęcie interesującego teoretycznie problemu tworzenia się kolektywnej pamięci lub zapomniania o społecznościach zamieszkujących w przeszłości polskie miejscowości;
- skupienie się na badaniach interesujących, nieeksplorowanych dotąd przypadków i przekonujące uzasadnienie wyboru do badań konkretnych miast;
- zrealizowanie poprawnych merytorycznie badań, które
- stały się podstawą do sformułowania interesujących, inspirujących wniosków
- i stanowią oryginalny, nowy wkład do badań nad pamięcią zbiorową.

Po rozważeniu wad i zalet uznaję pracę Mgr Moniki Habdas pt. *Żydzi w pamięci zbiorowej mieszkańców Zabrze i Gliwic* za **spełniającą wymagania** stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z treścią art. 13 ust.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.) a także art. 187 ust. 1-3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018 poz. 1668) i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Piotr T. Kwiatkowski

